

ZÁPISNÍK SLOVENSKEHO JAZYKOVEDCA

Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

Ročník 5 • Číslo 2 • 1986

T É Z Y P R E D N Á Š O K

Jazyk ako hodnota

1. Akékoľvek uvažovanie o jazykovej kultúre ako istej úrovni jazykových prostriedkov, prejavujúcej sa v schopnosti jazyka plniť všetky funkcie, ktoré od neho spoločnosť očakáva, reprezentujúcej aj stav jeho vypracovanosti i vedeckého poznania, ďalej ako "cieľavedomej starostlivosti o jazykové vzdelávanie a jazykovú výchovu, o jazykový úzus" /F. Kočiš/, teda o jazykovú pripravenosť jeho používateľov, je tak či onak zároveň uvažovaním o jazyku ako hodnote. Tento fakt je taký prirodzený, že si ho vlastne ani neuvedomujeme, ale pri vedeckom poznávaní širších súvislostí jazyka a jeho fungovania v spoločnosti, čo sa úzko dotýka jazykovej kultúry, musíme s ním rátať, ak chceme, aby naše uvažovanie malo pevnejšiu filozofickú odrazovú plochu.

2. Pre jazykovú kultúru - na pozadí skúmania jazyka ako hodnoty - možno využiť niektoré postuláty marxistickej axiológie /porovnaj najmä v Marxovom Kapitáli/. Su to

predovšetkým tieto otázky: "hodnotová predmetnosť", "hodnotovosť" a jej determinovanosť spoločenskou praxou /aj jazykové prostriedky majú svoju hodnotovosť len ako prostriedky spoločenskej praxe; zároveň tu treba upozorniť na fakt relatívnej hodnotovosti, hodnoty jazykových prvkov podľa toho, v akom priestore jazykovej komunikácie sa používajú; proti jednostrannej orientácii moderného sveta na exaktné, pojmovo jednoznačné, ale vlastne až schematické, "panelové" uchopenie skutočnosti prostredníctvom presného a prísneho vyjadrovania treba postaviť axiologickú tézu, že "prenesený význam je vlastne význam hodnotový a metafora je potom elementárnym príkladom výpovede o hodnote" /V. Brožík/ - platí tu potom zďalenivo paradoxná téza: keď sa chceme vyjadriť presne, siahame po metafore /obrazne povedané: metafora ako výpoveď o hodnote bdie nad hodnotami v jazyku/; z axiologickej tézy, že hodnota veci je daná jej miestom v priestore ľudského bytia, vyplýva pre jazykovú prax požiadavka adekvátneho používania jazykových prostriedkov; pre jazykovú prax, a teda aj pre jazykovú kultúru majú veľký význam axiologické zistenia o adekvátnosti znaku, o orientačnom, stimulačnom a komunikatívnom poslaní hodnotového znaku, o relatívnosti hodnoty /vzťah synchronie a diachronie a jeho priemet v hodnote jazykových prostriedkov/, o identifikovanej hodnote, o možnej zaujatosti človeka sebou samým a jej dôsledkoch pre hodnotenie skutočností atď.

3. Hodnotu v jazyku stráca alebo aspoň prítlmuje také

vyjadrovanie, v ktorom a/ chýba denotát /pričom táto skutočnosť sa nevyužíva v "nadstavbovom" sémantickom pláne/, b/ sa "natíska" falšný denotát /princíp "jazykovej kozmetiky" v buržoáznej propagande/ bez funkčného uplatnenia v "nadstavbovej" sémantickej štruktúre /pozri bod a/; hodnotu v jazyku ďalej znižuje to, čo c/ nefunkčne rozrieďuje významovú informáciu a nerešpektuje všeobecnú komunikáčnú potrebu dostať za určitý čas primerané množstvo sémantickej informácie, d/ sťažuje prenos informácie nefunkčným deformovaním normy; e/ naruša, respektíve oslabuje sociatívne väzby pri komunikácii /chudobná slovná zásoba, vysoký stupeň prediktability informácie, neprimeraná a nefunkčná expresivnosť, lyrizácia, metaforizácia, parodizácia atď./ - tu vyjadrovanie často prekračuje svoj vnútrojazykový rámec a napája sa na široký mimojazykový kontext, ktorý má - rovnako ako jazyk - aj svoj hodnotový rozmer.

4. Ciele jazykovej kultúry by sa mohli definovať aj tak, že ide o poznávanie hodnôt v jazyku, o cielavedomé usmerňovanie používateľov získavať povedomie o jazykových hodnotách, poznávanie o nich, a realizovať ho v jazykovej praxi.

Doc. PhDr. Ján Sabol, CSc.

/20. 5. 1985 - Prešov/

Rozvíjanie aktívnej slovnej zásoby na prvom
stupni základných škôl

K dokonalej a všestrannej príprave našej mladej generácie pre život v socialistickej spoločnosti patrí aj dobré ovládanie slovnej zásoby slovenského jazyka ako základného komunikačného prostriedku. Jazykové povedomie sa formuje u mládeži už v predškolskom veku. Dieťa napodobňuje reč dospelých, osvojuje si návyky výslovnosti a pri správnej, starostlivej príprave si rozširuje slovnú zásobu a rozvíja súvislé vyjadrovanie.

Základná škola organicky nadväzuje na túto základnú jazykovú výchovu a ďalej ju rozvíja. Úloha prvého stupňa základnej školy je v tejto oblasti oveľa náročnejšia. Žiaci získavajú základné teoretické poznatky z okruhu slovnej zásoby, aby sa vedeli vyjadrovať správne a pohotovo. Tento cieľ prostriedníctvom obsahu, metód a foriem práce pripadá v prvom rade predmetu slovenský jazyk a literatúra, ktorý má na prvom stupni základnej školy komplexnú povahu - spája zložky: jazykové vyučovanie a slohová výchova, čítanie a literárna výchova. Všetky zložky predmetu slovenský jazyk a literatúra sú vhodné na aktívne rozvíjanie slovnej zásoby žiakov.

Na hodinách jazykového vyučovania treba voliť také spôsoby práce, pri ktorých si žiaci súčasne s osvojením gramatických a pravopisných zákonitostí rozvíjajú aj slovnú zásobu, a to formou semaziologických a onomaziologických

cvičení. Žiaci sa v nich učia poznávať nové slová, uvedomovať si vecný význam slov a slovných spojení, významové odtiene a vzťahy medzi slovami.

K aktívnemu rozvíjaniu slovnej zásoby prispieva i slohová výchova. Dôležité je, aby učiteľ našiel vhodný impulz, ktorý je potrebný pre zaktivizovanie vyjadrovacích schopností žiaka. Na to potrebuje učiteľ premyslený systém prípravy cvičení /na orientáciu v téme, na tvorivú invenciu, na oživenie zážitkov a skúseností detí/, ale najmä postré, bohaté slovníkové a frazeologické cvičenia na rozvíjanie slovnej zásoby.

Dôležité miesto v rozvíjaní a využívaní slovnej zásoby majú hodiny literárnej výchovy a čítania. Práca žiakov pri čítaní s výkladom dáva predpoklady, že nejde iba o poznávanie nových slov, ale aj o spresňovanie a správne chápanie významu slov, ktoré žiaci už v reči používajú. V ukážkach z literatúry pre deti a mládež poznávajú žiaci vybrané pojmy a výrazy v súvislosti so skutočnosťou, ktorú tieto pojmy a výrazy označujú. Vnímajú bohatstvo a obraznosť slovníka materinského jazyka, rozvíjajú fantáziu, obohacujú tak svoje city a slovnú zásobu. Vhodným prostriedkom na obohacovanie slovnej zásoby žiakov môžu byť aj besedy o literárnych novinkách pre deti a mládež, rozhovory so žiakmi o prečítaných knihách, ktoré si mimoriadne obľúbili.

Veľký podiel na rozvíjaní slovnej zásoby žiakov majú

aj iné vyučovacie predmety: prvouka, vlastiveda, prírodoveda, matematika, pracovné vyučovanie. V týchto predmetoch žiaci poznávajú nové javy a skutočnosti, spresňujú svoje predstavy, alebo si vytvárajú nové predstavy pod vedením učiteľa, učia sa správne pomenúvať veci a javy okolo seba, presne a jasne sa o nich vyjadrovať.

Medzi všetkými vyučovacími predmetmi sú výrazné väzby v oblasti aplikácií a motivácií, preto o rozvíjaní a obohacovaní slovnej zásoby možno hovoriť pri každom jednom vyučovacom predmete. Veď takmer každá vyučovacia hodina prináša nové pojmy, nové názvy činností, dejov, pomenovania predmetov, úkonov, reakcií a podobne. Záleží už len na pedagógoch, aby použité nové slová upevnili v aktívnom slovníku žiakov.

PhDr. Marta Bugárová

/ 9. 1. 1985 - Trnava/

Nadvetná syntax v školskej praxi

Komunikatívna funkcia jazyka je zohľadnená v učebnom obsahu základnej a strednej školy s rozdielnou náročnosťou i s rozdielnym rozsahom, berúc do úvahy jednak intelektuálny stupeň vývoja žiakov, jednak komplexné kontinuálne a vzostupné narastanie učiva v predmete slovenský jazyk. Ak uvážime dôležitosť nadvetnej skladby pre jazykovú prax, pre samotné pochopenie jazykovej výstavby textu

a pre vlastný proces výstavby textu, musíme konštatovať, že základná orientácia na komunikačnú funkciu jazyka v novom modeli vyučovania materinského jazyka nie je z tohto pohľadu v dostatočnej miere zvýraznená, že nie sú využité všetky možnosti na zdôraznenie integračných tendencií jednotlivých jazykových plánov exemplifikujúcich javy nadvetnej syntaxe. Ani slohové vyučovanie v plnej miere nepostihuje súvislosti, vychádzajúce zo vzťahov medzi štylistickou rovinou a ostatnými jazykovými rovinami, súvislosti formy a obsahu toho-ktorého slohového postupu či slohového útvaru.

K uvedeným záverom sme dospeli analýzou školských dokumentov /učebných osnov, učebníc základnej a strednej školy/. Teoretické poznatky z oblasti nadvetnej syntaxe sa v nich pertraktujú len veľmi sporadicky. Odporúčame však učiteľovi nachádzať v učebnicových cvičeniach a úlohách i také, v ktorých sú implicitné aj javy nadvetnej skladby. Prostriedníctvom takýchto cvičení sa žiak naučí poznávať súvislosti, rozlišuje súvzťažné rozdiely medzi obsahovými, jazykovými i štylistickými prvkami výstavby jazykového prejavu. Praktickou analýzou súvislých textov v cvičeniach sa pred žiaka takto dostáva množstvo modelových podnetov, ktoré sa svojou frekvenciou potom fixujú až automatizujú. Cieľavedome a s postupnou náročnosťou by mali žiaci sledovať prejav pri jeho výstavbe v komplexe, to jest z hľadiska usporiadania obsahovo-tematických prvkov, z hľadiska

makro- i mikrokompozičnej štruktúry, z hľadiska štylistickej diferenciacie výrazových prostriedkov i z hľadiska toho, ktoré jazykové prostriedky participujú pri jeho výstavbe v súlade s jeho štýlovým zaradením, slohovopostupovou štruktúrou i s nadväzovacou funkciou jazykových prostriedkov v individuálnom kontexte.

PaedDr. Katarína Balážiková

/9. 12. 1985 - Trnava/

Slovnodruhové prechody v neurčitých slovesných tvaroch

Dost častým spôsobom tvorenia nových pomenovaní sú v súčasnej spisovnej slovenčine slovnodruhové prechody z jednotlivých tvarov ohybných slov. Osobitnú problematiku v rámci slovnodruhových prechodov predstavujú neurčité slovesné tvary: trpné a činné prídavné, slovesné podstatné meno a prechodník /neurčitok ako základný, pomenovací slovesný tvar sa na rozdiel od iných jazykov, napríklad od nemčiny nestáva v slovenčine východiskom vzniku nového slova/.

Najvýraznejšou črtou slovnodruhového prechodu z formálneho aj významového hľadiska je to, že tu stojí vo vzájomnom vzťahu tvar slova a nové slovo, nové pomenovanie, ktoré z tohto tvaru vzniklo: tvar slova sa tu teda stáva /v súlade so zodpovedajúcou zmenou jeho lexikálneho a

gramatického významu, spájateľnosti a podobne/ samostatným pomenovaním v rámci iného slovného druhu.

Podstatu slovnodruhového prechodu tvoria procesy v oblasti lexikálnej sémantiky, morfológie a syntaxe. Z metodologického hľadiska je dôležité, že tieto čiastkové procesy sa chápu ako komplex, v ktorom však možno vidieť istú hierarchiu: za najzávažnejšie a rozhodujúce pre vznik nového pomenovania z pôvodného neurčitého slovesného tvaru treba pokladať lexikálnosémantické procesy. Z podstaty slovnodruhového prechodu totiž vychádza, že novovznikajúce slovo mení svoju príslušnosť k slovnému druhu, čím nastáva zmena v kategoriálnom komponente významu tohto slova a s ňou súvisiaca prestavba komponentov v sémantike nového pomenovania. Tento prístup, v ktorom sa zdôrazňuje výmena v kategoriálnom komponente sémantiky nového pomenovania, je odlišný od Dokulilovho chápania, v ktorom sa uznáva v transponovanom slove prítomnosť dvoch kategoriálnych príznakov /východiskového slova aj výsledného slova/, ale dominantné postavenie sa prisudzuje kategoriálnemu obsahu východiskového slova.

Celkove sa proces slovnodruhového prechodu slov v súčasnej spisovnej slovenčine charakterizuje ako významný, hoci nie je taký produktívny ako tvorenie slov afixáciou alebo skladaním. Nie je zanedbateľná ani tá črta slovnodruhového prechodu, že je to jeden z najvýraznejších prejavov dynamickosti súčasného stavu jazykového systému.

PhDr. Ján Kačala, DrSc.

/17. 12. 1985 - Bratislava/

Jazyková politika a jazyková kultúra

Pri úvahách o jazykovej politike sa vychádza zo všeobecného vymedzenia politiky ako činnosti riadiacej sféry v oblasti spoločenského a ekonomického života a skúma sa, ako sa činnosť tejto sféry prejavuje vo vzťahu k jazyku, odhaľovať princípy a metódy jazykovej politiky, ako aj prostriedky jej uplatňovania v praxi.

Jazyková politika sa v súlade s J. J. Dešerijevom vymedzuje ako koncentrovaný výraz politického, teoretického i praktického vzťahu istého ideologického systému k jestvovaniu, charakteru fungovania, rozvoja a vzájomného pôsobenia jazykov, k ich úlohe v živote národa. Predmetom jazykovej politiky nie je teda sám jazyk, ale vzájomný vzťah spoločnosti a jazyka, respektíve vonkajšia jazyková situácia.

Vonkajšia jazyková situácia je nerozlučne spätá s vnútornou situáciou daného jazyka. Vnútorná situácia je predmetom tej zložky jazykovedy, respektíve činnosti jazykovedcov, ktorú možno označiť ako jazykovednú, lingvistickú politiku. Obsahom jazykovednej politiky je taktika a stratégia starostlivosti o rozvoj jazyka, o jazykovú kultúru, a to v úzkej spolupráci s princípmi a cieľmi jazykovej politiky.

V buržoáznej jazykovej politike je základným princípom nezasahovanie do vonkajšej a ani vnútornej jazykovej situácie. Socialistická jazyková politika je nerozlučne spätá s národnostnou politikou socialistickej riadiacej sféry

/to jest strany/. Princípy socialistickej jazykovej a národnostnej politiky sa formovali predovšetkým na základe skúseností i praktických riešení v mnohonárodnom sovietskom štáte. Patria sem aj najnovšie skúsenosti formulované spravidla ako podpora integračných tendencií a konvergentného vývinu. V buržoáznom zriadení sa jazykovedná politika obmedzuje na výskum všeobecných i niektorých špecifických jazykových situácií, na výskum prestížnej funkcie "silných" jazykov. V socialistickej jazykovednej politike hlavnou zásadou je dosiahnuť súlad so stratégiou a taktikou jazykovej politiky, využívať priaznivé podmienky vonkajšej situácie na rozvíjanie systému národného jazyka, na podporu jeho vnútornej diferenciacie, ale súčasne aj na podporovanie tých prvkov, ktoré sú progresívne, perspektívne, ktoré smerujú k formovaniu tvoriacej sa socialistickej kultúry našich národov.

Z faktu, že princípom buržoáznej jazykovej a jazykovednej politiky je zásada nezasahovania, vyplýva, že hlavnou metódou bude sociologický opis vonkajšej jazykovej situácie, zdôrazňovanie pragmatickej stránky jazykového dorozumievania. V socialistickej jazykovej a jazykovednej politike sa ako hlavná metóda uplatňuje metóda jazykovej výstavby. Pôsobí sa na rozvíjanie jazykov národov i národností a na rozvíjanie polyfunkčnosti týchto jazykov: jazyk má byť nositeľom národnej kultúry, ale aj podporovateľom socialistickej kultúry.

Na efektívne dosiahnutie vytýčených cieľov má každá

politika isté nástroje a prostriedky. Hlavným nástrojom v buržoáznej jazykovej a jazykovednej politike je verejná mienka. V socialistickej jazykovej a jazykovednej politike hlavnú úlohu majú preskripčné inštitúcie, u nás predovšetkým Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/17. 12. 1985 - Banská Bystrica/

Zložky a dimenzie jazykového znaku

Završením filozofických úvah o problematike znaku, ktoré možno vystopovať už u Aristotela, je široko založený pokus Ch. Peircea o vystihnútie troch aspektov znaku /aspekt podstaty, objektu a používateľa/, jeho triáda ikon, index a symbol. V jeho línii pokračoval najmä Ch. Morris, odchovaný na behavioristickej psychológii, a preto orientovaný predovšetkým na komunikačné chápanie znaku.

Na systémový charakter znaku poukázal ako prvý až F. de Saussure. Známa je jeho téza, že jazyk je dvojstranná jednotka, ktorej jednu zložku tvorí signifikant, označujúce, druhú zložku signifié, označované. Okolo vzťahu týchto dvoch zložiek sa viedli diskusie najmä o arbitrárnosti. Podľa dnešného stavu sa ukazuje, že arbitrárnosť treba chápať ako nie nevyhnutnosť.

V Saussurových termínoch concept a image acoustique by bolo síce unáhľené vidieť stopy teórie odrazu, ale je isté, že tento autor si uvedomoval ideálnu povahu znaku.

Do označujúcej zložky jazykového znaku nemôžu patriť konkrétne zvuky, ale iba fonémy, do označovanej zložky zase nesporné nepatria objekty.

V novej diskusii sa hľadajú ďalšie zložky jazykového znaku. Už W. Neumann ukázal, že jazykový znak je výsledkom tvorivej práce ľudí, a preto ako tretiu zložku jazykového znaku zavádza preskripčné pravidlo. K. Piperek ukazuje, že tretou zložkou jazykového znaku je jeho zmysel. T. I. Dešerijeva zase zdôrazňuje syntagmatickú hodnotu, respektíve pri predikatívnom znaku i jeho predikatívnosť, konkretizovanú ako modálnosť.

R. G. Piotrovskij navrhuje rozlišovať v jazykovom znaku štyri zložky: meno ako vnútorný psychický obraz signifikátu, designát ako prvok systému sociálnej skúsenosti, denotát ako celostný obraz reálneho alebo ideálneho objektu v mozgu hovoriaceho/počúvajúceho a napokon konotát ako súhrn nocio-nálnych a hodnotiacich asociácií.

Na okraj týchto návrhov treba povedať, že všetky doplnky k dvom základným zložkám sa týkajú znaku ako celku, ako nede-liteľnej jednotky. Teda nejde o zložky znaku, ktorými by sa rozmnožovali dve saussurovské zložky, ale o vlastnosti, respektíve o dimenzie, ktoré sa týkajú jazykového znaku ako celku. Takto chápaný jazykový znak, príslušne štruktúrovaný, je teda ideálny objekt jestvujúci v jazyku ako systéme alúžiacom nielen na dorozumievanie, ale aj na pome-núvanie reálnych aj myšlienkových objektov.

Takýto jazykový znak však pre účely komunikácie musí

mať materiálneho nositeľa. Tento nositeľ je vlastne nový typ znaku, komunikačný znak, ktorého označujúcu zložku tvoria zvukové rady, označovanú zložku zase ideálny systémový znak.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/19. 12. 1985 - Prešov/

O nárečovej slovotvornej synonymii

Charakteristika slovotvorných synonym v slovenských nárečiach sa podáva z jazykovozemepisného hľadiska na základe materiálu z Atlasu slovenského jazyka III. Tvorenie slov /Buffa, F., Veda, Bratislava 1978-1981/. Za slovotvorné synonymá sa pokladajú názvy s rovnakým slovotvorným základom, ale s rozličným afixom, s tým istým významom a vyskytujúce sa v tom istom nárečovom systéme. Takéto synonymá sú v rozličných vzťahoch k ostatným podobám vyskytujúcim sa v iných nárečových systémoch v tom istom význame, ďalej sú v rozličných vzťahoch aj medzi sebou v rámci synonymnej dvojice a rozlične figurujú /respektíve aj nefigurujú/ v spisovnom jazyku, podľa čoho rozoznávame tieto skupiny nárečových slovotvorných synonym:

1. Slovotvorné synonymá su najčastejšie v takých prípadoch, keď sa na väčších zemepisných oblastiach vyskytujú premiešane vedľa seba obidve synonymné podoby. Také sú napríklad dvojice: jedlo - jedenie, Slovenka - Slováčka /najmä v strsl. nár./, dojnica - dojka, húština - húštava

/najmä v strsl. a zápsl. nár./. Situácia na mapách pri týchto slovotvorných variantoch vyznieva v prospech slov: jedlo, dojnica, húština. Názvy tejto skupiny sú väčšinou známe aj v spisovnom jazyku.

2. Ak nárečové slovotvorné varianty vytvárajú na našom území uzavreté areály, ako synonymá sa uvedené varianty často vyskytujú na styku, teda pri hraniciach takýchto areálov. Také sú napríklad dvojice: pálené - pálenka, Čechyňa - Češka, chorosť - choroba, lévka - lavica. Ako expanzívnejšie sa pri takýchto dvojiciach javia podoby: pálenka, Češka, choroba, lavica, známe ako bežnejšie aj v spisovnom jazyku.

3. V areáli s prevažujúcou istou podobou sa roztratené, v jednotlivých bodoch - v niektorých aj ako synonymá - vyskytuje podoba, ktorá v inej časti Slovenska vytvára samostatný areál. Takto sa vyskytujú dvojice: mlatec - mlaciač, vandrák - vandrovník, tichota - tichosť a podobne.

4. Slovotvorné synonymné dvojice nakoniec vytvárajú podoby vyskytujúce sa iba sporadicky v istej oblasti /nemajú teda oporu vo "vlastnom" areáli/. Také sú napríklad dvojice: babroša - babra /babraňa/, jedivo - jedlo, slepých - slepáň, všivoš - všivák, Polkyňa - Polka, chlspá - chlappa a podobne. Ako vidieť, je medzi nimi hodne slov s neproduktívnym alebo zriedkavejším sufixom.

Slovotvorných synonym je pomerne hodne v slovenských nárečiach. Ich jazykovozemepisné rozloženie ilustruje známe tézy o postupnej nivclizácii pôvodnej nárečovej rozdrobenosti

/cez prechodnú synonymnosť/ a spravidla smerom k spisovnému jazyku. Budúci, po istom časovom úseku urobený celoslovenský nárečový výskum ukáže, či sa uvedené predpoklady splnili a v akom rozsahu.

Doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc.
/11. 2. 1986 - Bratislava/

Jazykové a mimojazykové prostriedky komunikácie

1. Podľa J. Lotza /1963/ reč je "krátkodobé, spoločensky podmienené vibračné pôsobenie ľudského organizmu na atmosféru, obyčajne vnímané inými organizmami". Túto definíciu /hoci je do značnej miery zúžená/ možno využiť pri konštatovaní, že komunikácia sa môže uskutočniť len vtedy, ak informácia, obsiahnutá v komunikáte, sa odovzdáva takými prostriedkami, ktoré človek dokáže vnímať, odovzdávať do centrálného nervového systému a tam dešifrovať. Najdôležitejšími orgánmi pre príjem informácií prostredníctvom jazykových i mimojazykových prostriedkov /v službe znaku/ sú sluch a zrak /sluch je pri sprostredkúvaní informácií jazykovými prostriedkami rozhodujúci, základný/. Informácie prenášané jazykovými prostriedkami sa viažu na aktuálne, ale aj gnómičké skutočnosti; informácie sprostredkúvané mimojazykovými prostriedkami sú viazané na aktuálnu situáciu, gnómičkosť informácie môžu signalizovať len pri "prevoze" do jazykovej štruktúry.

2. Jednou z nevyhnutných zložiek komunikácie v prirodzenom jazyku sú komunikačné prostriedky /jazykový kód a rečový

signál/. Popri intralingvistických prostriedkoch /viazaných na jazykový znak/ sa pri komunikácii uplatňuje aj celý rad ďalších prostriedkov /paralingvistických, extralingvistických, intrakomunikačných/. Z hľadiska teórie komunikácie a dialektického spätia formy a obsahu znaku sa treba pristaviť pri vzťahu intra-, para- a extralingvistického a intra-, para- a extrakomunikačného. V doterajších výskumoch sa totiž hranica intra- a para-, respektíve aj extralingvistického neurčuje dôsledne a navyše sa pri interpretácii týchto pojmov dostávajú do jedného pásma prvky rozličných znakových sústav /porovnaj napríklad aj v inak teoreticky premyslenej koncepcii G. V. Kolšanského/.

2.1. Náš pokus o vyčlenenie intralingvistických I_1 /, paralingvistických P_1 a extralingvistických E_1 a intrakomunikačných I_k /, parakomunikačných P_k a extrakomunikačných E_k "pásem" a ich prvkov rešpektuje svojbytnosť konkrétnej znakovkej sústavy /vymedzujeme 1/ akusticko-auditívny, 2/ opticko-vizuálny a 3/ komplexný typ komunikácie a dialektiku vzťahu formy a obsahu znaku.

2.2. V akusticko-auditívnom type komunikácie jednotlivé prostriedky vymedzujeme takto: I_1 = fonické prvky tvoriace súčasť jazykového znaku, respektíve supraznaku /designátu/ - fonémy a fonologicky viazané prozodémy, respektíve prozodémy s gramatizujúcou funkciou; P_1 = redundantné fonické prostriedky, ale súvisiace s realizáciou foném a prozodém s gramatizujúcou funkciou, fungujúce ako štylémy; E_1 = ďalšie fonické prostriedky, súvisiace s moduláciou hlasu expedienta,

ktoré nie sú viazané ani fonematicky ani intonačne - špecifické zložky timbru, pazvuky, výslovnostné deformácie atď.

/aj tieto prostriedky ponúkajú stylistické možnosti/;

I_k = okrem I_1 , P_1 a E_1 prvkov sem patria ako špecifické nejazykové zvukové prostriedky tvoriace súčasť komunikátu, semiózy; P_k = nejazykové zvukové prvky nepatriace do komunikátu ani semiózy, ale realizované súbežne so semioticky viazanými prostriedkami ako pásma negatívneho, entropického šumu; E_k = ostatné nejazykové zvukové prvky, ktoré nie sú súčasťou komunikátu.

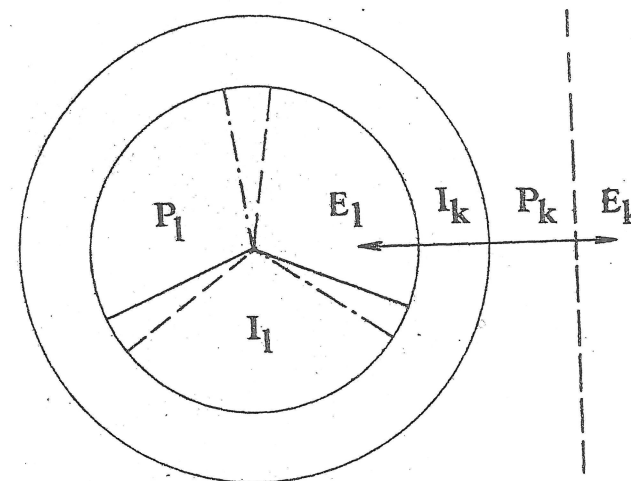
Treba poznamenať, že I_1 , P_1 a E_1 prostriedky sú intrapersonálne; špecifické I_k , ďalej P_k a E_k prostriedky sú inpersonálne.

Čiastkový vzťah medzi uvedenými prostriedkami možno určiť takto /porovnaj aj obraz/: $I_1 \cap P_1 \cap E_1 \subset I_k$. Medzi E_k , P_k a I_k prostriedkami je pri komunikácii permanentný pohyb /zároveň s možnosťou prechodu špecifických I_k prostriedkov medzi E_k prostriedky/.

3. Podobným spôsobom možno určiť aj vzťahy medzi vymedzenými prvkami pri opticko-vizuálnom a komplexnom type komunikácie.

Doc. PhDr. Ján Sabol, CSc.

/13. 2. 1986 - Prešov/

Teoretické otázky fonologického výskumu

1. Jednou z centrálnych otázok teoretického fonologického výskumu - aj v slovenskej jazykovede - je aplikácia dialektického vzťahu jednotlivého a všeobecného /konkrétneho a abstraktného/ vo zvukových jednotkách i vzťahoch medzi nimi. Na základe tohto vzťahu - pri definovaní zvukových jednotiek - môžeme dosť jednoznačne interpretovať a charakterizovať osobitné fonologické teórie, koncepcie a školy /napríklad Pražskú školu, Moskovskú fonologickú školu, Leningradskú fonologickú školu, amerických generativistov, Nazdávame sa, že rozličné "nezhody" medzi jednotlivými fonologickými koncepciami vznikali z toho, že sa ten istý zvukový jav vysvetľoval z rozličných úrovní vzhľadom na špecifické zvukové prvky /fónu, fonému, morfofonému/, pričom prvky z diferencovaných "hladín" sa kládli proti sebe či

vedľa seba ako "rovnocenné" z hľadiska vzťahu jednotlivého a všeobecného; "rozpory" vnútri tej istej fonologickej koncepcie vyplývajú z toho, že jednotlivé zvukové javy sa neskúmali vo všetkých prípadoch z tej istej úrovne /porovnaj napríklad problematiku neutralizácií, ktoré vo fonologickom výskume predstavujú azda najtvrdší oriešok a sú zároveň miestom, na ktorom sa dá úspešne overovať nosnosť určitej fonologickej koncepcie/.

2. Interpretácia vzťahu jednotlivého a všeobecného /konkrétneho a abstraktného/ vo zvukových jednotkách sa stala "jablkom sváru" aj v slovenskej fonológii. E. Pauliny /Fonológia spisovnej slovenčiny, 2. vyd. 1968, s. 13/ fonému pokladá za "zovšeobecnú abstrakciu základných a pre daný jazyk charakteristických vlastností hlások istého druhu"; vo svojej najnovšej fonologickej práci /Slovenská fonológia, 1979/ však tento svoj názor zásadne mení: jeho základnou tézou je, že "fonéma nie je abstrakciou segmentu rečového signálu, ale je to súčasť fonologickej štruktúry príslušného jazyka" /s. 7/. Vo vzťahu hláska - fonéma vychádza zo skutočnosti, že "východiskovým bodom a pojmom je fonéma, respektíve fonéma ako člen príslušnej fonologickej štruktúry"; zdôrazňuje pritom, že "hláska ako fyzikálne charakterizovaná jednotka rečového signálu je určovaná fonémou" /s. 53/. Na základe tézy o vnímaní a rozpoznávaní zvukov reči konštatuje, že "fonéma v dnešnom fungovaní jazyka ako dorozumievacieho prostriedku ... nie je abstrakciou hlásky, ale hlásky určuje-

me na základe príslušného fonologického systému" /s. 61/. /Interpretáciu vzťahu hlásky a fonémy ako vzťahu jednotlivého a všeobecného pozri u Á. Krále a v našej koncepcii/. Treba povedať, že v poslednom výklade E. Paulinyho sa plne nerešpektuje dialektické spätie jednotlivého a všeobecného vo vzťahu fonémy a jej signálového korelátu /viac sa tu zdôrazňuje "vzťahovosť" než "substanciálnosť" fonémy/.

3. Na pozadí diferencovanej "hladiny" a vzájomného "preskupenia" jednotlivého a všeobecného /pravda, uvedomujeme si istú aproximatívnu "vibráciu" tohto vzťahu/ v smere od jednotlivého k všeobecnému vo fonickom systéme a na základe ontologicko-gnozeologického štatútu tohto vzťahu - uvedený dialektický vzťah sa stal filozofickým východiskom našej takzvanej syntetickej fonologickej teórie - vymedzujeme tri základné zvukové jednotky či "úrovne" analyzovaného dialektického vzťahu realizované v zvukových jednotkách: fónu, fonému a morfofonému; do fóny "vchádza" zo zvuku jednak to, čo sa stáva relevantným /čo "vchádza" ako všeobecné do fonémy/, ale aj to, čo je z hľadiska fonémy irelevantné. So zvyšovaním abstrakcie zvukových jednotiek pribúda všeobecného, a teda aj typologického vo zvukovej stavbe jazykov /je tu akási paralela so syntaktickou typológiou, v ktorej sa zdôrazňuje prepojenie hĺbkovej a povrchovej štruktúry, diatézy a aktantov a cirkumstantov/.

4. Presne definovaný vzťah medzi fónou, fonémou a morfofonémou "ruší" doterajšie "napätie" jednotlivých fonologických koncepcií tým, že zvukové jednotky pomáhajú interpretovať v ich

komplexnosti. Zároveň jemná synchronická analýza zvukových jednotiek mieri k ich "podstate": roztvára ich vývinovú, historickú štruktúru. Na pozadí vzťahu fóny, fonémy a morfofonémy možno pregnantne definovať neutralizácie a alternácie, zvukovú štruktúru morfémy v jej "vertikálnom", "fonotaktickom" i "horizontálnom" priemete, vzťah segmentálneho a suprasegmentálneho podsystému, pravopisné princípy v jazykoch používajúcich takzvané hláskové písmo, priemet vzťahu synchronie a diachronie vo zvukových jednotkách atď.

Doc. PhDr. Ján Sabol, CSc.

/18. 2. 1986 - Banská Bystrica/

Knižné novinky

Jóna, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava 1985, 169 s.

Krajčovič, R.: Veľká Morava v tisícročí. Bratislava 1985, 240 s.

Miko, F. a kol.: Frazeológia v škole. Nitra 1985, skriptum.

Sabol, J. - Zimmermann, J.: Štatistika. Exaktné metódy v jazykovede a v literárnej vede. Prešov 1986, 158 s., skriptum.

Oznámenie

Redakcie časopisov Slovenská reč a Kultúra slova sa obracajú na členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti so žiadosťou o získanie odberateľov týchto časopisov. Počet ich odberateľov je totiž taký nízky, že hrozí zníženie ich nákladov.

Vychádza štvrtročne v náklade 250 kusov - len pre internú potrebu. Zodpovedá Jozef Mistrík.